

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

НОВО ДРУШТВЕНО ОКРУЖЕЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ПРЕДУЗЕТНИШТВО У АГРОБИЗНИСУ

Д. Маринковић¹

Уводне напомене

Овај текст представља покушај да се једном изузетно значајном питању - образовању, стручном и професионалном развоју и њиховом утицају на развој агробизниса приђе на нови, модеран начин, примерен променама које се догађају у савременом друштву у целини и посебно у овом сектору производње и да се подстакне, трајно, систематско, интердисциплинарно ангажовање науке и струке овим у приличној мери запостављеним комплексом друштвеног живота и економске активности.

Процес транзиције кроз који већ скоро две деценије пролазе земље Централне и Југоисточне Европе, укључујући и Србију, изменио је политички, економски и социјални лик ових земаља, суочавајући их са великим бројем искушења, противуречности и отворена питања. Са изузетно великим проблемима, економским и социјалним последицама била је суочена и пољопривредна производња, потврђујући у сваком конкретном искуству општи став да специфичности пољопривреде у односу на друге области производње и економске активности друштва захтева и специфичну стратегију реформи и прилагођавања новим друштвеним околностима. Са тим искушењима и ограничењима среће се и српска пољопривреда у транзицији, при чему су нека од тих ограничења снажније и видљивије изражена, због тога што је транзиција у Србији у целини изразито тегобна и конфликтна.

Анализа садржаја и појавних облика међусобне повезаности и условљености људских ресурса и стања и перспектива у пољопривреди, односно агробизнису у Србији, има данас два неспорна упоришта.

У савременом добу, као и у протеклим вековима, неспоран је полазни став да је људски рад као свесна и сврсисходна делатност човека и

¹ Др Дарко Маринковић, доцент, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд
Е-mail: vladamar@net.yu; 063/364-464 ; 011/3067-500

производња материјалних и духовних добара услов биолошког опстанка и материјална основа свеколиког друштвеног живота сваке јединке и друштва у целини. Ако је то тако, онда је пољопривредна производња, од момента када је настала, била и остала централно питање друштвене производње и неопходни услов опстанка људске врсте. Чак штавише, настанак, односно издвајање пољопривреде као посебне економске и друштвене делатности представљало је једну од највећих прекретница у историји људског друштва. Бављење пољопривредом било је темељни услов за оснивање сталних људских насеобина, као и одскачна даска на путу сталног унапређивања количине и квалитета производње хране и других основних људских потреба. Ово, међутим, није само историјска констатација, већ и једна од темељних одредница савремене пољопривреде и села.

То значи да се све историјске и савремене противуречности људског рада, укључујући ту и његову основну противречност – да рад истовремено има принудни и стваралачки карактер, још снажније и видљивије испољавају у области пољопривредне производње. На то, пре свега утиче трајна специфична одредница људског рада у области пољопривредне производње – а то је непосредна веза човека и природе – односно стално суочавање са чињеницом да је човек истовремено природно и друштвено биће. Та исконска веза човека са природом, зависност човека од природе, борба за храну, као у суштини основни вид борбе за опстанак истовремена сарадња и сукоб човека са природом у савременом друштву јављају се у новим појавним облицима, добијају нове економске, социјалне и правне форме, али то не сме ни једног момента да замагли ту изворну везу човека са природом, која се у свом трајном, изворном облику задржала само у области пољопривредне производње.

Поменута природна, исконска веза човека и природе има изузетно велики, веома често доминантан утицај на структуру и ток процеса промена и развоја у пољопривредној производњи. У савременој науци, стратегијама социјално- економског и технолошког развоја друштва и политици прихваћено је као аксиом да људски ресурси представљају основну покретачку снагу развоја сваког друштва и човечанства у целини. Потврда овог аксиома је видљива и у свакодневном животу људи - кроз чињеницу да постоји готово математичка директна сразмера између степена развијености једног друштва, квалитета живота људи у њему и степена развијености људских ресурса. Наведени аксиом је, такође неспоран и релативно лако уочљив, наравно у специфичним појавним облицима и у области пољопривредне производње. Међутим, управо та органска веза човека и природе, видљива и разумљива на нивоу здраворазумске логике, представља, по принципу «хало – ефекта» у психологији препреку за објективан приступ изучавању људских ресурса у пољопривредној производњи.

Шта је, у том погледу неспорно и уочљиво на појавној равни. Ако се пажљиво анализира људски рад у процесу пољопривредне производње, онда се може уочити да ова врста рада садржи све битне карактеристике и елементе процеса рада које се јављају кроз историју, као и у савременој индустријској производњи. При томе се, у савременој индустријској производњи ови елементи процеса рада јављају разломљени, раздвојени, као последица све уже специјализације и техничке поделе рада, док се у пољопривредној производњи у много већој мери јављају у свом интегралном облику. Однос интелектуалног и физичког рада, има у области пољопривредне производње специфични појавни облик и садржај, јер пољопривредна производња има у свом темељу познавање закона природе, прилагођавање динамике и начина рада овим природним законима, или супротстављање оним законима, или ћудима природе, који доводе у питање циљеве људског рада, па и сам људски живот.

Наведене чињенице, доводе у питање веома присутно мишљење, које чак прераста у стручни образац, о различитој снази и степену утицаја људских ресурса на различите области производње и економске делатности. Напротив, најпропулзивније гране у погледу економског и технолошког напретка, као што су, на пример информатика, телекомуникације, нуклеарна енергија, постигле су такву динамику и квалитет напретка управо захваљујући изузетно великом и континуираном улагању у људске ресурсе. То намеће потребу да се објективно и критички анализирају подстицаји и препреке за развој људских ресурса у области пољопривредне производње. Поменуто питање није ново, али је чињеница да га је процес транзиције отворио на нови начин, захтевајући нови приступ.

Од пољопривредне производње до агро –бизниса

Пољопривредна производња има веома дугу, сложenu и противречну историју. Може се, с правом рећи, да је историја људског друштва у великој мери историја пољопривредне производње. Наиме, ако се историја људског друштва посматра као историја људског рада, онда се доминантан део тог људског рада односи на пољопривредну производњу. Током највећег дела историје људског друштва пољопривредна производња у погледу обима, ангажовања људских ресурса, учествовања у укупној количини произведених материјалних добара представља најзначајнији и највећи део укупне економске активности друштва. У савременом добу, као резултат развоја нових технологија, нових људских потреба, пораста стваралачке моћи људског рада, променила се структура друштвене производње, у смислу успостављања доминације индустрије, услуга и других делатности. Међутим, заваривају се сви они који на основу тога извлаче погрешан закључак о умањивању значаја пољопривредне производње. У историјском континуитету

неспорно је потврђена чињеница да је пољопривредна производња она витална темељна област економске активности човека, од које непосредно и видљиво зависи његов, пре свега биолошки опстанак, и да на ту чињеницу веома мало или уопште не утиче природа економског и друштвеног система, степен економске и технолошке развијености, структура становништва и друге релевантне карактеристике одређеног друштва. Наведену констатацију најречитије потврђује историјска чињеница о великом броју ратова чији је циљ био освајање плодне земље. Такви сукоби су у отвореним и софистицираним облицима присутни и у савременом свету. То, наравно, не значи да је пољопривредна производња ванисторијска, већ говори о снази њеног исконског, егзистенцијалног континуитета, који се ваoma снажно испољава и у савременој епохи.

Агробизнис, као нова стратегија развоја пољопривредне производње је по времену настанка и трајања неупоредиво млађи у односу на пољопривредну производњу. Настанак агробизниса везан је за настанак тржишне привреде, односно развој тржишне утакмице, као новог изузетно моћног покретача економског и технолошког развоја. Историјски, временски посматрано тржишни механизми се најкасније успостављају у области пољопривредне производње, у односу на друге области економске активности. Полазећи од те чињенице, агробизнис се може дефинисати као историјски, а то свакако значи и пролазни облик пољопривредне производње, као трајне, континуиране историјске и друштвене категорије. Међутим, историја агробизниса је изузетно динамична, конфликтна, противуречна, при чему он у великој мери утиче и на све друге области економског и друштвеног живота. Чињеница је да је прелазак са традиционалне, доминантно натуралне на тржишну производњу, односно агробизнис, представљао и представља један од највећих шокова у историји савременог друштва, изазивајући огромне социјалне потресе и конфликте.

Анализа процеса економских интеграција у оквирима данашње Европске уније која је започела пре више од пола века оснивањем Европске заједнице за угљ и челик, указује да је једна од највећих препрека и један од најснажнијих извора конфликта у овом процесу била пољопривредна производња, односно усаглашавање веома различитих интереса појединих земаља у функцији настојања да се уклоне административне, економске и политичке препреке и формира јединствено, отворено тржиште пољопривредних производа. Веома дуготрајан, противуречан и конфликтан процес, односно настојање да се изгради и реализује заједничка стратегија развоја агробизниса у оквирима Европске уније, који и даље траје, за све земље транзиције, па и Србију поучан је због још једног важног разлога. Овај процес је, поред осталог, недвосмислено потврдио да није могуће, или тачније речено није целисходно производне и економске процесе у агробизнису препустити искључиво ћудима тржишта, те да је заједнички

именитељ свих националних стратегија агробизниса веома видна и снажна улога државе у дефинисању и остваривању ове стратегије. Другим речима, тај шок преласка са пољопривредне производње на агробизнис увек је у сваком друштву имао велику социјалну цену. Логично је онда очекивати да та социјална цена преласка на агробизнис буде исто тако висока, или чак и већа у друштвима у транзицији, у која спада и наше друштво. На значајно увећање ове социјалне цене утиче и негативно историјско наслеђе из претходног периода.

Континуитет, односно историјско трајање пољопривредне производње, као трајног, судбинског пратиоца човека и његовог опстанка, условљава да тај прелазак од пољопривредне производње на агробизнис има знатан број сличних или истих карактеристика и ограничења у различитим облицима друштвеног уређења, укључујући ту и специфичне облике политичке и економске организације друштва у транзицији.

Пре свега, динамика производње у пољопривреди је директно везана за природне циклусе смењивања годишњих доба. За разлику од других области производње, код којих је ова зависност знатно мања, или је потпуно уклоњена, код пољопривредне производње она је директна, изразито висока и неизбежна. После сетве и поред свих агротехничких мера, који могу позитивно утицати на динамику и коначни резултат, постоји део природног процеса на који човек има веома мали или никакав утицај. Ова чињеница је вековима утицала на, динамику и организацију рада у пољопривредној производњи, али и на организацију садржаја и начин живота свих оних који су се бавили пољопривредном производњом. Ригидни тржишни приступ ово прилагођавање природном циклусу, често, без реалних основа третира као „празан ход“, губећи из вида целокупни ток и контекст овог природног производног циклуса. Поређење са другим областима производње и економске активности, не даје довољно аргумената за овакав закључак, већ упућује на то да је реч о разликама у карактеру и садржају рада, које нису довољно проучене.

На ток процеса од пољопривредне производње ка агробизнису у великој мери утичу и разлике у карактеру људског рада. Наиме, посматран у историјском континуитету и у својој суштини људски рад има универзални карактер, и као такав представља основу универзалности људске личности. Познато је такође, да је индустријски начин производње и све динамичнији технолошки развој имао за последицу све већу специјализацију и техничку поделу рада, која је довела до угрожавања његовог универзалног карактера. Развој савремених информатичких технологија и савремених електронских система комуникација условио је да у савременом добу људски рад поново крене ка универзализацији. Истовремено, рад у пољопривреди никада није био у таквом степену размрвљен и подељен, односно да је он кроз целокупну

историју задржао знатно већи степен универзалности. То се огледа у чиљеници да су сви они који раде у пољопривредној производњи, по природи процаса рада, фактички принуђени да имају широк спектар различитих стручних и професионалних вештина и знања, без обзира да ли су она стицана искуствено, или кроз процес формалног образовања.

Веома актуелна питања флексибилних модела запошљавања, рада код више послодаваца, флексибилно радно време, прилагођавање радног времена и организације рада различитим околностима, са којима се данас суочавају савремени индустријски односи и радно право, већ су у дужем временском периоду испробани и проверени у пољопривредној производњи. Развој агробизниса је веома често све наведене и друге елементе учинио још неповољнијим за све оне који раде у овој области. Пољопривредна производња, па и агробизнис, као савремени тржишни модел пољопривредне производње карактеристични су по континуитету процеса рада, или другим речима по томе што у овој области фактички никада нема радног времена. Рад се, по правилу, прекида на граници исцрпљености. Може се, симболично и фактички рећи да они који раде у агробизнису раде и онда када гледају у небо.

Коначно, у област пољопривредне производње је најкасније и по квалитету и обиму најмање ушао један битни елемент савремене тржишне утакмице – социјални бенефити. То је, пре свега, вид социјалне неправде и дискриминације, али и крупна препрека развоју агробизниса, због у целини неповољнијег материјалног и социјалног положаја свих оних који раде у овом сектору.

Историјско наслеђе, промене у социјалној структури, моћ и објективни домети образовања

Кроз целокупну историју људског друштва, од настанка сталних људских насеобина – села и градова, уочљиво је да је динамика живота у градовима у свим периодима била већа, док су се на селу промене одвијале, по правилу, вишеструко спорије. Другим речима, историја села, има поред осталих и следећу константу – доминацију традиционалног начина живота. Читав низ чинилаца утицао је и у савременом добу утиче на ову суштинску разлику у садржају и начину живота у селу и граду – пре свега везаност за земљу, а то значи веома малу географску покретљивост, односно промену места становања, отворана и сваког момента препознатљивост зависности од природе и њених сила, динамика рада и производње условљена природним циклусом. Наравно, било би погрешно и теоријски и практично неосновано, ако би се из тога извео закључак да у сеоском начину живота и производње нема напретка. Међутим, у поређењу са градским начином живота и

производње напредак и промене на селу имају другачији ток, садржај и појавне облике. Ове промене концентрисане су управо у области која је централно питање овог текста - људске ресурсе и специфични ток њиховог развоја – кроз непрекидно суочавање са природом, личним искуством и посматрањем и анализом искустава других, из најближег окружења.

Увођење и развој тржишне привреде, односно тржишне утакмице у области пољопривредне производње вишеструко је убрзало и процес друштвених промена на селу, генерално у правцу изједначавања основних карактеристика и квалитета живота у селу и граду. Управо је на примеру промена које се одвијају у савременом селу уочљиво да је тржишна утакмица, која обавезно обухвата истовремено функционисање три тржишта (тржишта роба, капитала и радне снаге), увек, у суштини утакмица људских способности и знања.

Развој тржишне привреде у целини, укључујући и село, поред осталих промена, условио је и значајне промене у структури пољопривредног становништва. Карактеристично је при томе да је поменута промена доминантно била концентрисана на апсолутно и релативно смањивање сеоске популације, која се остваривала бржим или споријим преласком становништва са села у град. У знатном броју економски и технолошки развијених земаља пољопривредно становништво шини до 10% укупног становништва. Истовремено се продуктивност рада, односно количина произведених материјалних добара произведених у пољопривреди вишеструко повећала. Србија, односно бивша СФРЈ је карактеристична по изузетно динамичној промени структуре становништва. У периоду од шездесет година учешће пољопривредног у укупном становништву је са 80% пало на 17,3% према подацима Републичког завода за статистику Србије, односно више од четири пута. Јасно је, при томе да овде није реч само о квантитативној промени, већ о процесу који је битно променио начин живота на селу и у друштву у целини.

Међутим, други елементи структуре становништва, породице и друштвене структуре на селу се нису мењали, или су се мењали далеко мањим интензитетом у односу на основну промену – опадање учешћа пољопривредног у укупном становништву. Овде се, пре свега, имају у виду структура и организација сеоског домаћинства, организација и подела рада, високи степен учешћа чланова домаћинства различитих узраста у процесу рада, просечни степен образовања. Тај раскорак између динамике опадања пољопривредног становништва и других промена, који је у случају Србије изузетно велики веома је је ограничавајуће деловао на укупни капацитет промена, односно способности села и сеоског становништва у Србији да одговори на изазове и захтеве савременог доба. Даљи ток промена структуре становништва села је делимично предвидљив. Логично је очекивати да се,

можда спорије због последица дугогодишње економске и социјалне кризе настави процес кретања становништва са села у град, односно смањивања учешћа пољопривредног у укупном становништву. Међетим, стање, односно унапређивање капацитета села и сеоског становништва за прихватање и управљање неопходним променама зависиће, у највећој мери, од добро одабране друштвене стратегије.

Промене у социјалној структури пољопривредног становништва у Србији, поред напред наведеног обухватају још један важан аспект, који се односи на социјалну покретљивост пољопривредног становништва. Све напред наведено, како кроз историју, тако и у савременом добу, условљава да је социјална покретљивост пољопривредног становништва у целини мања од социјалне покретљивости градског становништва. Основна разлика огледа се у чињеници да градско становништво, односно радништво мења место становања, предузеће у коме ради, послове које обавља, а у новије доба мења и професију. С друге стране, пољопривредно становништво се у основи бави истом професијом.

Још битнија разлика односи се на хоризонталну и вертикалну социјалну покретљивост. Код градског становништва заступљена је и хоризонтална и вертикална социјална покретљивост, и она се са развојем нових технологија све више интензивира. Код пољопривредног становништва социјална покретљивост је у целини мања, што је последица везаности за земљу. При томе је доминантна вертикална социјална покретљивост, која проистиче из чињенице да је квалитет живота у Србији у градовима у целини знатно бољи од квалитета живота на селу. Исто тако, доминантни систем вредности и перцепција сопственог живота сматра сам чин одласка са села у град видом напредовања на хијерархијској друштвеној лествици. Друго је питање, да ли и у којој мери ова доминантна представа кореспондира са реалношћу.

У целини мала социјална покретљивост, односно мања социјална покретљивост сеоског у односу на градско становништво, повезана је са још једном карактеристиком социјалне структуре сеоског становништва. Наиме, образовна структура становништва у Србији је у целини неповољна, знатно испод просечног нивоа образовања становништва у развијеним демократским земљама Европе и света. То потврђује добро познати податак Републичког завода за статистику да у Србији има 4,3% становништва са високом школском спремом, док више од 29% њих нема завршену основну школу. Ако се има у виду опште прихваћени став научника, економиста да у савременом свету кључну покретачку снагу развоја представљају људски ресурси, онда је јасно да таква неповољна образовна структура представља велику препреку току и очекиваним резултатима економских и друштвених реформи.

Образовна структура становништа села је у целини знатно неповољнија у односу на образовну структуру становништва у целини. На такво неповољно стање утиче већи број чинилаца, од којих је један већ поменут – мала социјална покретљивост сеоског становништва. Поред тога, на одржавање незадовољавајуће образовне структуре сеоског становништва утиче чињеница да становници села поседовањем земље имају аутоматски сигуран извор, макар минималне егзистенције, који директно не зависи од степена образовања.

Коначно, веома је присутна и снажно и дуго се одржава предрасуда да за успешан рад у пољопривреди није потребно високо образовање. Другим речима, подцењује се значај образовања пољопривредника, а стицање виших степена образовања третира се претежно као пропусница за одлазак у град, док се останак на селу и бављење пољопривредом најчешће третира као животни неуспех. Ова предрасуда једнако је раширена међу градским и међу сеоским становништвом.

Описана предрасуда се неизбежно претвара у објективну препреку убрзаном технолошком развоју пољопривреде, примени нових технологија и модела организације рада у пољопривредној производњи, бржем прилагођавању људи на селу новим околностима. Једна од видљивих манифестација овог ограничења приметна је код начина коришћења и обраде малих поседа. Познато је да се Србија, услед деловања читавог низа историјских околности, традиционалног начина живота суочава са проблемом малих поседа, који представљају препреку ефикаснијој и профитабилној пољопривредној производњи.

Међутим, другу страну овог проблема представља недовољно и неадекватно образовање пољопривредног становништва и тек у том контексту се проблем може у целини схватити и успешно решавати. Наиме, мали посед није проблем, сам по себи. Он постаје проблем ако се на њему гаје неодговарајуће културе, односно ако се не одабере одговарајући производни програм, организација и начин рада, а то је заправо реч о флексибилним моделима организације рада и прилагођавања производних програма захтевима тржишта, што се већ деценијама успешно развија у индустријској производњи. Неоспорно је, да је један од од услова за то одговарајућа аграрна политика државе, али то није предмет овог рада.

Коначно, сва питања покренута у овом тексту могу се концентрисати у једно питање – да ли промене које се данас догађају у садржају и начину живота села у Србији, а пре свега у промени социјалне структуре становништва, са становишта степена образовања, система вредности, спремности за прихватање новог, воде у правцу стварања новог друштвеног слоја, који ће бити у стању да буде носилац модерног агробизниса у условима међународне тржишне утакмице.

Литература

1. Ентони Гиденс, 2002, „Социологија“, Економски факултет Београд , стр 256
2. Михаел Хараламбос, 1989, „Увод у социологију“, „Глобус“ Загреб, стр 90
3. Александар Иванц, Јелена Бошковић, Јеремија Симић, 2003, „Значај образовања у развоју одрживе пољопривреде“ у Зборнику, „Одрживи развој пољопривреде и заштита животне средине“, „Мегатренд“ Београд,
4. Драгићевић М, 1996, „Економија и нови развој“ „Алинеа“ , Загреб
5. Светска банка, Извештај за 2004 годину
6. Kohen A., 1993, „A new educational paradigm“, Phi Delta Kappan
7. King J.W., 1993, „Confronting the future - creating new learning environment“, Learning Center Newsletter, University Nebraska
8. OECD, 1997 „The world in 2020 – Towards a new global age“, Paris
9. World bank, 1996, „Global economic Prospekt and the developing countries“, Washington
10. Статистички годишњак Србије, 2003, СЗС, Београд

UDC: 373.6:63:631.1

**NEW SOCIAL CIRCUMSTANCES
AND EDUCATION IN AGROBUSINES**

Darko Marinković, Ph.D.
Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade
E-mail vladamar@net.yu

Abstract

In the article, author first of all underline interdependence between human resources and state and perspectives of agriculture in each country, including transitional countries. But, on other side, there are not necessary level of consciousness about importance of developement of human resources and developement of modern agroculture based on market competetion.

Anyway, regardless of many obstacles, today ve have on global level process of trasformation from traditional agroculture production to modern market agrobusiness. Same process, but in specific forms we have today in countries of transition, including Serbia. Mentioned process has one of corner stones in one of most important characteristic of agroculture, same in contemporary and previous age – visible, open, dominant relationship between human been and nature.

State of human resources in agroculture is so far of satisfied, and worse in comparison with state of human resources in industry, and other parts of national economy. It is one of strongest obstacles and limitations for faster and more efficient developement of agrobusiness in Serbia. In same time, process of developement of human rosources in agroculture always have specific forms. One of most important differences is in the field of vertical and horisontal social mobility.

Finally, main question is – is possible to create and develop new social group – which will have all necesery capacities to bi social pillar of new concept and practice of agroculture in Serbia.

Key words: Agroculture, Agrobusiness, human resources, education, social structure, social mobillity, flexibile employment.